NATUUR IN HET WATER: VAN EXPLOITATIE NAAR BESCHERMING - EEN TERUGBLIK OP DERTIG JAAR ONDERZOEK VOOR HET NATUURBEHEER

Wim J. Wolff

Inleiding

Meteen na mijn afstuderen werd ik in 1965 aangesteld bij een instelling voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek: het toenmalige Hydrobiologisch Instituut afdeling Deltaonderzoek te Yerseke. Ik kreeg in de ruim tien jaar die ik bij het Delta Instituut heb gewerkt, zowel in de tijd van de baas als in mijn vrije tijd, te maken met de natuurbescherming. In 1967 werd ik secretaris van de stichting Het Zeeuwse Landschap, - dat toen nog geen beroepskrachten kende -, en rond dezelfde tijd begon de Oosterscheldekwestie te spelen. De combinatie van onderzoek en natuurbescherming sprak mij zo aan dat ik in 1975 met graagte het aanbod aannam om in dienst te komen bij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer om fulltime aan die combinatie verder te werken.

Dat heb ik tot eind 1995 met zeer veel plezier gedaan. In die dertig jaar ben ik daardoor intensief betrokken geweest bij een ingrijpende verandering in het beheer van de Nederlandse kustwateren: van exploitatie naar natuurbescherming. Van die verandering wil ik laten zien hoe het gegaan is, ik wil de balans opmaken en ik wil als stuurman die net aan wal is gestapt, wat adviezen voor de toekomst geven.

Ik heb me tot de Nederlandse zoute wateren beperkt omdat ik op dat gebied veel beter thuis ben dan op dat van de zoete wateren. Maar ik wil er wel op wijzen dat reeds met de aankoop van Nederlands eerste natuurreservaat - het Naardermeer - in 1906 ook een buitengewoon waardevolle zoetwaterlevensgemeenschap werd beschermd. De bescherming van de Nederlandse zoete wateren is daarna voortgegaan met de aankoop en instelling van vele andere Nederlandse natuurreservaten, maar vrijwel altijd omdat men het in de eerste plaats de moeite waard vond om het omringende land aan te kopen. Pas met projecten als het Plan IJsvogel en het Plan Lobelia komt de levensgemeenschap van het zoete water zelf als eerste aan bod.

Exploitatie van de Nederlandse kustwateren

Duizenden jaren lang hebben onze voorouders de wateren in hun omgeving geëxploiteerd. In de laatste duizend jaar bestond die exploitatie enerzijds uit jacht, eierrapen, visserij en het gebruik maken van alle andere producten die het water oplevert, zoals ijs, krabbescheer voor bemesting, weerboompjes voor de souvenirindustrie en zeegras voor matrassen, en anderzijds uit het inpolderen van schorren en kwelders en het droogleggen van plassen en meren.

Stapje voor stapje zijn na de grote defensieve bedijkingen in de middeleeuwen zo'n 4000 km^2 aan schorren en kwelders ingepolderd. Beginnend in 1848 met de Prins-Hendrikpolder op Texel waagde men zich ook aan inpolderingen van onbegroeid wad. De laatste inpoldering was de afsluiting van het Krammer-Volkerak in 1987. Bovendien zijn er nog ruim 4000 km^2 zoute en brakke kustwateren omgezet in zoete en brakke meren door een reeks van afsluitingen.

Na de introductie van de windmolen werden vanaf halverwege de 16e eeuw ook meren en plassen drooggelegd, alles bijeen zo'n 3000 km^2, inclusief de Zuiderzeepolders.

Overigens werd er niet alleen ingepolderd en drooggelegd. In dezelfde periode werd er ook bijna 6000 km^2 landverlies geleden. In de meeste gevallen waren de ontginningen van veengebieden langs de kust hiervan de oorzaak. Door deze ontginningen kwam het land ten opzichte van de zee te laag te liggen. Maar deze verliezen hebben geleid tot het ontstaan van vele van onze mooiste natuurgebieden, zoals Dollard, Biesbosch, kom van de Oosterschelde en Verdronken Land van Saaftinge.

De eerste beschermende maatregelen

De bescherming van de zoute wateren is in Nederland, net als in Duitsland en Denemarken, begonnen met het beschermen van de broedplaatsen van zee- en kustvogels. In 1916 kocht Natuurmonumenten het recht op het grasgewas van het eiland Griend en legde hiermee de basis voor de bescherming van de broedkolonies op dit eilandje. Het jaar daarop werd een regeling met de Dienst der Domeinen getroffen over de huur van de ondergrond van de Staat.

In de jaren twintig en dertig werden verschillende andere staatseigendommen ook tot natuurreservaat bestemd, voornamelijk door ingebruikgeving aan een natuurbeschermingsorganisatie (tabel 1) . Een uitzondering was de huur van de Schorren op Texel door Natuurmonumenten. In dit geval was de verhuurder het Waterschap. Een derde ronde volgde in de jaren zestig toen opnieuw een serie staatseigendommen de status van natuurreservaat kreeg.

Tegelijkertijd gingen de aantastingen van de natuur gewoon door. Zuiderzee (1932), Brielse Maas (1950), Braakman (1952), Veerse Gat (1961), Lauwerszee (1969), Haringvliet (1970) en Grevelingen (1971) werden afgesloten. De schorren bij Ossendrecht werden omstreeks 1970 ingepolderd vrijwel zonder dat iemand het in de gaten had. De Vliehors en de Noordsvaarder werden in 1955 militair oefenterrein. De Beer (1957), het Zuidsloe met de Kaloot (1961) en de kwelders bij de huidige Eemshaven (1969) werden zeehaven- en industriegebied. Afvalwater van industrieën bij Hoogkerk werd vanaf 1969 op het wad geloosd en in het zuiden werd in dezelfde tijd een afvalwaterleiding van West-Brabant naar de Westerschelde aangelegd.

In verschillende gevallen vonden die aantastingen van de natuur plaats in officiële natuurreservaten, zoals De Beer en de Kaloot. Achteraf kunnen we vaststellen dat de natuurreservaten in de kustwateren toen alleen veilig waren, zolang men het gebied niet voor iets anders nodig had.

Tekenen van iets nieuws

Halverwege de jaren zestig waren er tekenen dat er iets nieuws in de lucht zat. De scholier Kees Wevers richtte in 1965 de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee op, wetenschappers verenigden zich in hetzelfde jaar in de Werkgroep Waddenzee en ook in 1965 werden er binnen twee maanden zowel een Waddenzeesymposium als een plenaire vergadering van de Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming gewijd aan de Waddenzee gehouden. Een Oosterscheldesymposium, gewijd aan de vraag 'open of dicht', vond plaats in 1967.

Een keerpunt vormde in 1967 een regeringsbeslissing over het Schor van Waarde aan de Westerschelde. De naam slaat op het Zuid-Bevelandse dorp Waarde. Toevalligerwijs heb ik daar zelf de hand gehad. Ik was toen namelijk net benoemd tot secretaris van de stichting Het Zeeuwse Landschap en las om die reden de Provinciale Zeeuwse Courant met andere ogen. Toen daarin het bericht stond dat het Schor van Waarde in het kader van de dijkverzwaring langs de Westerschelde zou worden ingepolderd, heb ik, na advies van Peter Nijhoff, secretaris van de Contact-Commissie, een kort briefje geschreven aan de Minister van Ruimtelijke Ordening waarin ik erop wees dat de natuurwaarden niet in de afweging betrokken waren geweest. Via de ministerraad leidde dat tot het op het laatste moment onthouden van de concessie voor de inpoldering: Zeeland stond op zijn achterste benen, maar het schor ligt er nog steeds. In die tijd was het behoud van het Schor van Waarde een verrassende gebeurtenis, maar nu, dertig jaar later, realiseer ik me dat het een keerpunt in een ontwikkeling is geweest.

De ontwikkeling van de natuurbescherming langs de kust na 1967

Waarde was inderdaad een keerpunt. In de daarop volgende jaren werden onder meer twee uiterst belangrijke commissies ingesteld: in 1969 de commissie-Mazure die zich moest beraden over de toekomst van de Waddenzee en in 1973 de commissie-Klaasesz die een oordeel moest vellen over de afsluiting van de Oosterschelde.

Ondertussen vielen in 1972 al belangrijke regeringsbeslissingen: het Baalhoekkanaal ter ontsluiting van de Antwerpse industriegebieden op de linker Schelde-oever zou binnendijks moeten komen en niet door de schorren van het Verdronken Land van Saaftinge, en naar Ameland zou geen dam worden aangelegd.

In 1974 rapporteerden beide commissies. Mazure c.s. raadden inpoldering van de Waddenzee af en bepleitten bescherming van het gebied. Wel zouden er nog nadere studies moeten volgen naar mogelijke inpoldering

van de zomerpolders in Noord-Friesland en het Balgzand. Klaasesz c.s. kwamen met de verrassende aanbeveling van een halfopen Oosterschelde.

Nog in hetzelfde jaar besloot de regering dat de Oosterschelde in principe een stormvloedkering zou krijgen. Ook in 1974 zag de regering af van de aanleg van een kanaal door de kwelders van de Dollard.

Tenslotte vestigde in 1975 het Rijksinstituut voor Natuurbeheer zich op Texel.

Na 1975 ging het hard (zie ook tabel 2). In 1976 zag het beleidsvoornemen van de Planologische Kernbeslissing 'De Waddenzee' het licht, kocht de stichting Het Zeeuwse Landschap een klein deel van de Oosterschelde (in de Krabbenkreek) en werd het Verdronken Land van Saaftinge onder de Natuurbeschermingswet gebracht.

In 1977 kwam de Dollard onder dezelfde wet en het jaar daarop werden de Hooge Platen in de Westerschelde beschermd. In 1980 besliste de gemeente Den Helder op grond van een studie door het Nederlands Economisch Instituut en het Rijksinstitut voor Natuurbeheer dat er geen haven op het Balgzand hoefde te komen en werd de PKB Waddenzee definitief. In 1981 werd een groot deel (1100 km^2) van de Waddenzee onder de Natuurbeschermingswet gebracht. In hetzelfde jaar kochten Natuurmonumenten en Het Groninger Landschap de Dollard.

In 1986 werd definitief beslist dat de zomerpolders in Noord-Friesland niet zouden worden ingepolderd. Ook een ander heet hangijzer, de Dollarthafen in het Duitse deel van de Dollard, ging niet door, doordat het noodzakelijke verdrag hierover in het Nederlandse parlement in 1989 geen meerderheid kreeg.

In 1990 werd het overgrote deel van de Oosterschelde onder werking van de Natuurbeschermingswet gebracht. In 1993 volgde opnieuw een zeer groot deel van de Waddenzee zodat nu ongeveer 90% van de Waddenzee onder de Natuurbeschermingswet is gebracht.

De stand van zaken

In 1996 is de stand van zaken volkomen anders dan dertig jaar geleden:

- van vrijwel niet beschermd is de Waddenzee nu veranderd in een gebied met bescherming via een PKB, toepassing van de Natuurbeschermingswet, aanwijzing als Ramsargebied, status als MAB-reservaat en aanwijzing als World Heritage Site; ook moeten we de Habitat en Vogelrichtlijnen van de EC niet vergeten;
- ook de Oosterschelde is beschermd via een serie beleidsnota's, via de Natuurbeschermingswet en als Ramsargebied;
- de Westerschelde is minder goed beschermd, hoewel dit estuarium volledig is aangemerkt als Ramsargebied. Van dit estuarium is ongeveer 15% als natuurreservaat beschermd.
- de Voordelta wordt algemeen gezien als een te beschermen gebied, hoewel dat nog niet met een officiële status is bezegeld.

De Noordzee

Nu de zaak in de Waddenzee en Delta min of meer geregeld is, wordt er naar de Noordzee gekeken. Ook daar is het nodige op gang gekomen. In het Natuurbeleidsplan wordt een studie naar reservaten in de Noordzee aangekondigd. Die studie is inmiddels uitgevoerd door het Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee en laat zien dat reservaten tot vergroting van de biodiversiteit zouden kunnen leiden. De instelling van dergelijke reservaten heeft echter de nodige voeten in de aarde. Dat kan Nederland namelijk niet zelf doen; de EU is hiervoor mede verantwoordelijk in verband met de gemeenschappelijke visserijpolitiek.

Tenslotte is de Noordzee een reservaat voor kleine walvissen geworden. Nederland heeft samen met vrijwel alle andere Noordzeestaten, behalve Noorwegen, een overeenkomst ter bescherming van kleine walvissen in Oostzee en Noordzee getekend. Sinds 1994 is die overeenkomst van kracht hetgeen betekent dat een achttal soorten in vrijwel de hele Noordzee (behalve het Noorse deel) zijn beschermd. Helaas geldt dit verdrag, dat bekend staat als ASCOBANS (Agreement on Small Cetaceans in the Baltic and North Seas), niet voor de dwergvinvis waarvan er zo'n 8000 in de Noordzee voorkomen, en die juist nu het onderwerp van discussies over al dan niet bejagen is.

Verbetering van de milieukwaliteit

Verder moet met nadruk worden vermeld dat ook de verontreiniging van de Nederlandse zoute wateren sterk is afgenomen. Er komt geen veenkoloniaal afvalwater meer in de Dollard of de Waddenzee, de Westerschelde wordt schoner nu de afvalwaterzuivering in België van de grond komt, de zware-metalenbelasting is zeer sterk afgenomen en verschillende organische microverontreinigingen zijn ook sterk verminderd. Ook de afvoer van fosfaat door de Rijn is sterk afgenomen. Overigens zijn nog niet alle problemen opgelost; men denke aan de antifouling verven die tributyltin bevatten en onvruchtbaarheid en andere kwalen bij schelpdieren veroorzaken, en aan de lozing van stikstof uit Rijn, Maas en Schelde.

De rol van het onderzoek

De rol van het onderzoek is in de loop der jaren veranderd. Ik ga hierna vooral in op het onderzoek van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en zijn opvolger, het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, maar ik wijs erop dat ook andere instellingen een belangrijke rol hebben gespeeld. In de hele periode van dertig jaar die ik overzie, hebben het Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee op Texel en het Delta Instituut voor Hydrobiologisch Onderzoek, nu Centrum voor Estuariene en Mariene Oecologie van het Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek, te Yerseke een belangrijke rol gespeeld, vooral in het meer strategisch gerichte onderzoek. Ook de Rijksuniversiteit Groningen heeft daarin een rol gespeeld. In 1972 werd de afdeling Milieu-onderzoek van de Deltadienst van Rijkswaterstaat opgericht als reactie op het ecologische onvermogen van Rijkswaterstaat in de Oosterscheldediscussie. Later heeft deze afdeling zich ontwikkeld tot de Dienst Getijdewateren van Rijkswaterstaat en uiteindelijk tot het Rijksinstituut voor Kust en Zee. Dit RIKZ speelt inmiddels een zeer belangrijke rol in het toegepaste onderzoek in de Nederlandse zoute wateren.

Vooral in de jaren zestig en zeventig moest het onderzoek argumenten voor bescherming aandragen. Daarbij ging het zowel om de inventarisatie van wat er eigenlijk aan natte natuur was, als om argumenten waarom die beschermd moest worden. Het volgende stadium was het blussen van enkele grote branden; er was een aantal acute problemen die zonder dralen moesten worden opgelost. In de jaren tachtig verschoof het accent in het onderzoek naar de ondersteuning van het beheer. Met het Natuurbeleidsplan en de Derde Nota Waterhuishouding kwam onderzoek naar nieuwe mogelijkheden in de sfeer van de natuurontwikkeling en het integraal waterbeheer in beeld.

Argumenten voor bescherming moesten op grote schaal worden aangedragen voor de commissies-Mazure en -Klaasesz. Daar speelde het Rijksinstituut voor Natuurbeheer nog geen grote rol in; slechts de directeur maakte deel uit van beide commissies. Hier heeft de particuliere natuurbescherming een grote rol gespeeld door de bevindingen van allerlei onderzoekinstellingen aan de beide commissies door te spelen. Dat veranderde pas na 1975 met de RIN-vestiging op Texel.

Mij valt op dat de argumentatie in de loop der jaren veranderd is. Wezen we in de beginjaren nog op het belang van wilde ganzen voor de voedselvoorziening van toendrabewoners in Rusland, nu gaat het eerder om normen voor goed gedrag. Net als we in Nederland de Nachtwacht niet verkopen en het Paleis op de Dam niet verhuren aan Burger King, zo dump je ook geen Brent Spar in zee. Daardoor is in elk geval de rol van het onderzoek hier sterk verminderd.

Toen het RIN in 1975 op Texel begon, waren er enkele grote problemen die dringend om een oplossing vroegen. Al jaren lag de aanvraag voor gaswinning bij de Zuidwal op tafel. Onderzoek naar de oorzaak van de achteruitgang van de zeehonden was al eerder gestart. De achteruitgang van het zeegras was een een onbegrepen verschijnsel. Het mechanisch pierenspitten en de kokkelvisserij waren bedrijfstakken waarvan het effect

op de natuur geheel onduidelijk was, en die sterk groeiden.

Ook dit soort brandende kwesties is minder geworden, al vormt de zeehondensterfte in 1988 door een virusziekte een voorbeeld van een recente brand die meteen geblust moest worden.

Inmiddels is de voornaamste taak van het onderzoek de ondersteuning van beleid en beheer. Het gaat vaak nog wel om grote problemen, maar bij die problemen is er over het algemeen een beleid en een beheer geformuleerd. Het onderzoek moet die voorlopige regels onderbouwen en/of verfijnen. Slechts zelden komen er nog verrassende nieuwe beheersregels voor de dag.

Enkele persoonlijke conclusies

Ik wil nu wat van mijn persoonlijke ideeën over de bescherming en het beheer van de Nederlandse zoute wateren geven.

Opmerkelijk is dat er een verschuiving gaande is van natuurbescherming naar dierenbescherming. Argumenten tegen de jacht in natuurgebieden worden niet langer ontleend aan de invloed van de jacht op de populatiegrootte van de bejaagde diersoort of aan de verstoring van andere dieren; in brede kring gaat het nu om het ethische argument van de bescherming van het individuele dier. Hetzelfde zien we bij de zeehondenopvang en zelfs bij de discussies in de de vergadering van de verdragspartners van het Internationale Walvisvaartverdrag. Dat is op zich niet verkeerd, maar het zal wel als consequentie moeten hebben dat men zich bezint op de doelstellingen van het natuurbeheer en op de rol van het onderzoek daarin.

In de tweede plaats wil ik ingaan op de rol van de Amoebe. Geboren in de Derde Nota Waterhuishouding heeft die, zoals een amoebe betaamt, inmiddels vele gedaanten, maar in essentie is de Amoebe nog steeds een middel om de toestand van de natuur weer te geven. De soorten van de Amoebe vormen even zo vele thermometers van de toestand van de natuur. Op zich een buitengewoon nuttig instrument, maar voor de Waddenzee heb ik enige twijfel over de manier waarop men ermee omgaat. Ik denk dat men de toestand van flora en fauna moet verbeteren door hun milieu te verbeteren, bijvoorbeeld door de eutrofiëring terug te dringen en de artikel-17-gebieden voor zeehonden uit te breiden. Daarna kan men aan de Amoebesoorten aflezen of de maatregelen het beoogde effect sorteren.

We zien echter allerlei voorstellen om aan de Amoebesoorten zelf te sleutelen. Er werd zeegras uitgeplant, er is voorgesteld nieuwe eilanden voor de grote stern op te spuiten en men wil het kwelderareaal uitbreiden door nieuwe kwelders op te spuiten. Men verbetert hier het milieu door de thermometers aan te passen.

Dan het integraal waterbeheer. Enerzijds een grote verbetering: in alle wateren worden de ecologische aspecten nu meegenomen in het waterbeheer. Maar werkt het ook zo goed als het water een natuurreservaat is?

Het integraal waterbeheer streeft naar het afstemmen van functies van het water, maar in het natuurbeheer wordt welbewust gestreefd naar maximalisering van een functie: die van de natuur. Naar mijn mening gaat het om twee principieel verschillende benaderingen waarover tot dusver te weinig is nagedacht.

De rol van natuurontwikkeling in de kustwateren

Sinds de nota over natuurontwikkeling van Baerselman en Vera in 1988 en het daarop volgende Natuurbeleidsplan is het in om de natuur te ontwikkelen en te verbeteren. Er wordt gesproken over restauratie, natuurontwikkeling, geleide ecologische ontwikkeling enzovoort. Voor het sterk door de mens beïnvloede deel van Nederland vind ik dat een prachtige ontwikkeling. Het omzetten van landbouwgebieden en voormalige industrieterreinen in nieuwe natuur zie ik als een grote winst voor de natuurbescherming in Nederland.

Anders is het als men die zaken wil toepassen op bestaande natuur. Weliswaar zijn in het nabije verleden zowel in Nederland als in Duitsland en Denemarken stukken Waddenzee ingepolderd en in de nieuwe polders natuurreservaten aangelegd, maar dat valt nog te verdedigen op grond van de overgang van een eeuwenoude inpolderingsmentaliteit naar de natuurbeschermingsmentaliteit. In zo'n fase waren compromissen noodzakelijk. Maar ik denk dat we geheel op de verkeerde weg zijn als we bestaande natuur 'ontwikkelen' tot nieuwe natuur. Dat is pure geldverspilling. Ik ben al eens van leer getrokken tegen de aanleg van rotsbodems op de bodem van de Noordzee. Evenzo vind ik het onzin om op wadplaten kwelders te ontwikkelen.

We kunnen de Waddenzee heel goed met rust laten; hij regelt het zelf wel. Ik erken echter dat er situaties zijn waarin de zaken anders liggen. In de Oosterschelde bijvoorbeeld hebben voorgaande ingrepen ten behoeve van de veiligheid geleid tot een ontwikkeling die nieuwe ingrepen ten behoeve van het natuurbeheer vrijwel onvermijdelijk maakt. In de Westerschelde zullen ingrepen in verband met de waterhuishouding en de scheepvaart ook ingrepen ten behoeve van het natuurbeheer noodzakelijk maken.

Ter onderbouwing van mijn voorgaande stelling wil ik het volgende aanvoeren. In de Waddenzee blijkt dat allerlei herstel- en ontwikkelingsprocessen spontaan optreden als men het gebied met rust laat en verstorende invloeden wegneemt. Het verhinderen van het rapen van eieren, o.a. door de instelling van reservaten rond broedkolonies sinds het begin van deze eeuw, heeft geleid tot een spectaculaire toename van een reeks van vogelsoorten. Eidereend, kluut, scholekster, verschillende meeuwen en sterns, lepelaar en aalscholver namen exponentieel toe toen ze eenmaal de kans kregen.

Evenzo vestigde de grijze zeehond zich in het Waddengebied dankzij verbeterde bescherming; nu zijn er al enkele honderden en groeit de populatie nog sneller dan op grond van de voortplanting mogelijk is! Ook de gewone zeehond neemt momenteel exponentieel toe.

Geheel nieuwe aquatische soorten laten zien dat het geen enkele moeite kost om vanuit de Delta of nog verder weg de Waddenzee te bereiken; men zie bijvoorbeeld de de Japanse oester en het Japanse bessenwier.

Ik herhaal dus dat er mijns inziens in de Waddenzee zelf geen natuurontwikkeling behoeft plaats te vinden. Er hoeven geen kwelders te worden opgespoten, geen zeegras aangeplant en er hoeft geen dam van de Noorderhaaks naar Texel te worden aangelegd. In principe geldt dit ook voor de Deltawateren.

Wat dan wel?

Als we dan geen natuurontwikkeling in de Waddenzee willen toepassen, wat dan wel? De echte winst is te behalen door het verder terugdringen van verontreiniging en verstoring, natuurontwikkeling in de randzones en door herintroductie van verdwenen soorten.

Verdere terugdringing van verontreiniging en verstoring

In de eerste plaats moet worden doorgegaan met het terugdringen van de verontreiniging. Hoog op de agenda moet het tributyltin staan. TBT wordt gebruikt als antifouling op grote schepen en wordt er sterk van verdacht de wulk en andere schelpdieren uit te Waddenzee te hebben doen verdwijnen. Daarnaast zijn er nog steeds verschillende organische microverontreinigingen variërend van PCB's tot toegelaten bestrijdingsmiddelen. Een derde probleemgebied is de eutrofiëring, de overmaat aan voedingsstoffen. Met name de hoge stikstofgehalten zouden sterk gereduceerd moeten worden.

Opvallend vind ik altijd de hoge troebelheid van de Waddenzee. Naar mijn gevoel is de Duitse Waddenzee een stuk helderder. Ook een zeer vergelijkbaar gebied als de Banc d'Arguin in Mauritanië met even krachtige getijstromen en een veel modderiger wad, heeft kraakhelder water. Waarom is dan de Nederlandse Waddenzee zo troebel? Komt het van de Loswal Noord bij Hoek van Holland? Wordt het veroorzaakt door de visserij? Hier is beslist meer onderzoek nodig.

Ook de geluidsbelasting verdient aandacht, vooral wat betreft het onderwatergeluid. Is het onderwatergeluid van grote schepen soms de reden dat de bruinvis bepaalde delen van de Noordzee en het Kanaal mijdt? Opnieuw een gebied voor onderzoek.

Tenslotte de visserij. Die beschouw ik natuurlijk niet als verontreiniging, maar het is wel een activiteit die het hele jaar door en tot voor kort in de hele Waddenzee zijn invloed deed gelden. Onderzoek in de Duitse Waddenzee heeft laten zien dat die invloed groot is.

Ik wil erop wijzen alle bovengenoemde invloeden een zeer groot werkingsgebied hebben. Vrijwel in alle gevallen gaat het om invloeden die zich chronisch en in de hele Waddenzee voordoen. Ik moet constateren dat dit veel minder geldt voor de gaswinning. Ik vind het gaswinningsplatform van

Petroland in de westelijke Waddenzee ontzettend lelijk maar de ecologische invloed is slechts gering en strekt zich over een klein gebied uit. Evenzo hebben we de laatste jaren kunnen zien dat het effect van gaswinning op Ameland lokaal en gering is. Ook van de geplande gaswinning in de oostelijke Waddenzee verwacht ik geen grote effecten; persoonlijk is mijn voornaamste probleem dat de platforms voor de exploratieboringen zo lelijk zijn en het landschap over zo'n groot gebied ontsieren.

Natuurontwikkeling in de randzones

Niet alleen het terugdringen van de verontreiniging maar ook natuurontwikkeling in de randzones kan een belangrijke winst opleveren. Ik denk daarbij aan de zomerpolders in Noord-Friesland en eventueel zelfs aan echte polders wanneer die hun belang voor de landbouw verliezen. Langs de Westerschelde wordt er al serieus over gepraat hoewel daar ook het argument speelt de vaarweg op diepte te houden door het scheppen van een grotere komberging.

Herintroductie van verdwenen soorten

Tenslotte kan men overwegen maatregelen te nemen om in Nederland uitgestorven soorten weer in Waddenzee en Delta terug te krijgen. Voorwaarde daartoe is vanzelfsprekend dat het milieu dan van te voren geschikt moet zijn of moet worden gemaakt. Ook moet er rekening mee worden gehouden dat het geïsoleerd uitzetten van een kleine groep organismen ver van de hoofdmacht van de soort het risico op snel weer uitsterven inhoudt. De bevers in de Gelderse Poort laten zien hoe moeilijk zoiets is. Tegelijkertijd illustreert de geschiedenis van de grijze zeehond het omgekeerde. Ooit hier uitgeroeid door bejaging, kwam de soort weer spontaan bij ons terug toen hij zich dankzij bescherming in Groot-Brittanië weer sterk had uitgebreid. Nog steeds lijkt de Nederlandse populatie te worden aangevuld met Britse dieren.

De terugkeer van een reeks van trekvissen, zoals de steur, de elft en de zalm, is meer afhankelijk van de omstandigheden in de rivieren dan van die in de Waddenzee. Voorlopig hoeven we voor deze soorten op het wad geen initiatieven te ontplooien. Iets dergelijks geldt voor de grote zeevissen. Zolang bijvoorbeeld haaien en roggen het slachtoffer worden van intensieve visserij op de Noordzee, hoeven we ook voor deze soorten op het wad weinig te doen.

Vogels bieden meer perspectief. Voor vele soorten is het perspectief zelfs zo goed dat ik pleit voor afwachten in plaats van actief invoeren. Wel moet natuurlijk het milieu geschikt zijn of worden gemaakt.

Ik verwacht binnen afzienbare tijd de visarend en de zeearend weer boven het wad, misschien niet meteen in Nederland, maar eerst in Duitsland of Denemarken. De visarend broedt inmiddels weer met honderden paren in Scandinavië en heeft vandaaruit spontaan Schotland gekoloniseerd. De zeearend vertoont groeiende populaties in een groot deel van Europa; alleen in Noorwegen zijn nu al minstens 1500 paren.

Nog zo'n kandidaat voor spontane terugkeer is de bruinvis. Er zijn er nog honderdduizenden in de Noordzee en als we erachter kunnen komen wat de bruinvis uit onze kustwateren houdt, kunnen we misschien ook maatregelen nemen om te bevorderen dat hij weer terugkeert. De soort lijkt zich al weer wat uit te breiden in de oostelijke Noordzee in de omgeving van Sylt.

Tenslotte wil ik vier soorten noemen die uit onze wateren zijn verdwenen, ook elders sterk achteruit zijn gegaan en die ik voorlopig niet denk terug te zien in Waddenzee en Delta. Nummer een is de tuimelaar. Deze dolfijn zit in de Noordzee aan de rand van zijn verspreidingsgebied en er leeft nog slechts een populatie van enkele tientallen dieren in de Firth of Forth in Schotland. Voor het overige is de soort verdwenen uit Noordzee en Kanaal, ook de de populatie die tot de afsluiting van de Zuiderzee de Waddenzee introk achter de paaiende Zuiderzeeharing. Ook zijn er geen tekenen dat de populaties elders toenemen en ons gebied weer spoedig zouden kunnen koloniseren.

De kroeskoppelikaan zou volgens Plinius gebroed hebben aan de monden van de Elbe, de Rijn en de Schelde. Hoewel het mogelijk lijkt dat Plinius zich vergiste en knobbelzwanen op het oog had, zijn er neolithische resten van de kroeskoppelikaan in Zuid-Engeland gevonden. Er zijn ook geen goede redenen te verzinnen waarom de soort lang geleden hier niet voorkwam. Maar een terugkeer zit er volgens mij voorlopig niet in: wereldwijd zijn er hoogstens nog zo'n 2000-3000 broedparen over en die komen voor in gebieden die niet bekend staan om hun voortvarende natuurbeschermingsbeleid. Vanzelf zullen ze voorlopig niet bij ons terugkomen en ook door de mens uitgevoerde herintroducties lijken mij weinig kans te maken.

Volgens enkele bronnen zouden er aan het begin van onze jaartelling walrussen aan de kusten van de Oostzee, de Noordzee, het Kanaal en zelfs de Golf van Biskaje zijn voorgekomen. Het verdwijnen van de walrus uit onze gebieden is waarschijnlijk geheel toe te schrijven aan bejaging en is vermoedelijk vergelijkbaar geweest met het verdwijnen uit Noordoost-Amerika. Daar kwamen in de 17e eeuw nog enorme aantallen walrussen op Sable Island op ca 44° NB, dus veel zuidelijker dan Nederland, voor. Nu zijn ze daar volkomen uitgeroeid. Aan onze kant van de oceaan komen de dichtstbijzijnde walrussen nu voor langs de kusten van Oost-Groenland, Spitsbergen en het Kola-schiereiland; bovendien zijn het er maar een paar duizend in het hele Noord-Atlantische gebied. Hoewel er wel eens een exemplaar bij ons verdwaalt, zal het nog heel lang kunnen duren voordat de walrus het verloren gegane gebied kan herkoloniseren.

De grijze walvis: kandidaat voor herintroductie?

De grijze walvis, die ooit ook in Nederlandse wateren moet zijn voorgekomen, is zelfs in de hele Atlantische Oceaan uitgestorven, vrijwel zeker door overbejaging. Hij komt nog wel in de Grote Oceaan voor. De uitroeiing aan de Amerikaanse kant van de Atlantische Oceaan blijkt grotendeels te hebben plaatsgevonden in de 16e-18e eeuw door Baskische en Amerikaanse walvisjagers.

Wat er in Europa is gebeurd, is onduidelijker. Er zijn op verschillende plaatsen subfossiele resten van grijze walvissen gevonden. Er zijn meldingen van walvisvangst op niet nader aangeduide soort(en) in de middeleeuwen; gegevens uit zeer oude bronnen wijzen op georganiseerde walvisjacht in Vlaanderen in o.a. de 9e eeuw, in Normandië in de 11e eeuw en in de Golf van Biskaje door de Basken. De Baskische walvisvangst maakte zelfs een bloeiperiode door in de 12e en 13e eeuw maar moet al eeuwen eerder zijn begonnen. Van de Basken is goed bekend dat ze op de noordkaper joegen, een van de Engelse namen van die soort is zelfs Biscayan whale, d.w.z. Baskische walvis en de Franse naam 'sarde' is een van origine Baskisch woord. Maar het is aannemelijk dat, voordat de noordkaper door de Basken werd gevangen, zij de kunst moeten hebben geleerd met de vangst van de grijze walvis. Aannemelijk is dat deze soort in Europa, net als nu nog in de Pacific, heen en weer trok tussen hoognoordelijke zomergebieden en zuidelijke wintergebieden en dat hij tijdens die trek vlakbij de kust bleef. Bekend is dat grijze walvissen af en toe zelfs met de buik over de grond en de rug boven water langs de kust kunnen rondscharrelen. Net als in Noord-Amerika gebeurde door de Indianen, zullen in Europa de kustbewoners getracht hebben deze kustwalvissen te vangen. Ik stel me voor dat de Vlamingen, Normandiërs en Basken op die manier de kunst geleerd hebben, daarbij steeds handiger werden, misschien ook betere schepen bouwden en toen na verloop van tijd de grijze walvissen opraakten, overstapten op de noordkapers die ze met zeegaande schepen vervolgden. In elk geval moet de grijze walvis ergens in de late middeleeuwen in Europa zijn uitgeroeid; slechts van IJsland bestaat nog een laatste waarneming uit de 18e eeuw.

Vanzelf zal de grijze walvis niet meer in de Noordzee terugkomen, ondanks dat de populatie aan de westkust van Noord-Amerika inmiddels geheel hersteld is van eerdere bejaging. Maar is het geen mooie gedachte dat we ergens in de volgende eeuw de herintroductie van deze soort in Europa zullen gaan regelen? Voor deze soort is herintroductie de enige mogelijkheid; de grijze walvis kan niet zelfstandig vanuit de Grote Oceaan weer terugkomen in de Atlantische Oceaan. Als het milieu voor deze soort nog geschikt is - en dat zou eerst zorgvuldig moeten worden nagegaan - moet hij een handje worden geholpen. Het lijkt me voor natuurbeheerders mooi om naar toe te werken: grijze walvissen terug in de Waddenzee.

Tenslotte

Het zal u duidelijk zijn dat Waddenzee en Delta nooit meer worden zoals ze eens zijn geweest. Maar tegelijkertijd ben ik er van overtuigd dat deze wateren veel rijker kunnen worden dan ze nu zijn. Voor een belangrijk deel kan dat bereikt worden volgens de klassieke regels van het natuurbeheer: zorg dat het milieu geschikt wordt en de natuur komt vanzelf. Soms gaat er enige tijd overheen, maar na de vele verrassingen die we tot nu toe hebben gehad, zullen er meer komen.

Omstreeks 1900 reisde de Duitse ornitholoog Leege de Waddeneilanden af. Hij vond daar zee- en kustvogels maar de populaties waren veel kleiner of zelfs helemaal niet aanwezig: lepelaar, eidereend, stormmeeuw, kleine mantelmeeuw ontbraken bijvoorbeeld op de meeste of zelfs alle eilanden.

Terugkijkend zien we nu wat negentig jaar beschermingsmaatregelen hebben kunnen doen: honderden lepelaars, duizenden eidereenden en tienduizenden meeuwen.

Als we door kunnen gaan met het milieu weer op orde te brengen, zullen de komende negentig jaar nog veel meer soorten terugkomen van weggeweest. Daar blijft onderzoek voor nodig om uit te vinden wat er precies moet gebeuren om het milieu van al die planten en dieren weer op orde te krijgen: het kan niet anders dan dat de afdeling Aquatische Ecologie van het IBN een goede toekomst heeft.

Tabel 1. Instelling natuurreservaten in de Nederlandse kustwateren tussen 1916 en 1965

1916	Natuurmonumenten koopt recht op grasgewas op Griend van de Staat	
1924	Staatsnatuurreservaten Noordsvaarder en Boschplaat ingesteld	4900 ha
1926	Staatsnatuurreservaten Muy, Slufter, Geul en Mok op Texel ingesteld	2400 ha
1935	Stichting De Beer krijgt natuurreservaat De Beer in beheer van de Staat	1300 ha
1936	Natuurmonumenten huurt de Schorren op Texel van het Waterschap	1200 ha
1938	It Fryske Gea krijgt de Bildtpollen in beheer van de Staat	2300 ha
	Idem Oerd op Ameland	225 ha
1939	Het Zeeuwse Landschap krijgt het Zwin in beheer van de Staat	33 ha
	Het Zeeuwse Landschap huurt het jachtrecht in het Noordsloe van de Staat	1400 ha
1957	Gors bij de Punt, Goeree, Staatsnatuurreservaat t.n.v. Domeinen	10 ha
1957	Buitendijks terrein bij Oostdongeradeel in beheer bij It Fryske Gea	320 ha
1960	Het Zeeuwse Landschap krijgt een gedeelte van de Verdronken Zwarte Polder in beheer van de Staat en koopt andere delen van particuliere eigenaren	69 ha
1961	Stichting De Beer huurt Scheelhoek, Kwade Hoek, Punt Goeree, Hompelvoet en Katse Plaat van de Staat	1315 ha
1961	Stichting De Beer huurt jachtrecht van de Ventjagersplaten van de Staat	2000 ha
1961	Staatsnatuurreservaat Zeehondenreservaat Schiermonnikoog	
1961	Staatsnatuurreservaat Zeehondenreservaat Eijerlandse Gat	20000 ha
1961	Staatsnatuureservaat Kobbeduinen, Schiermonnikoog	2400 ha
1961	Vogelbescherming huurt Schorren Balgzand	70 ha
1963	Het Zeeuwse Landschap krijgt (tot 1970) het beheer over de Kaloot bij Borssele	75 ha

Tabel 2. Instelling voornaamste natuurreservaten na 1965.

1971	Staatsnatuurreservaat Verdronken Land van Saaftinge	2850 ha
1974	Boschplaat, Terschelling, onder de Natuurbeschermingswet	4400 ha
1976	Het Zeeuwse Landschap koopt gedeelte Krabbekreek	160 ha
	Verdronken Land van Saaftinge onder Natuurbeschermingswet en in beheer bij Het Zeeuwse Landschap	
1977	Dollard onder de Natuurbeschermingswet	4320 ha
1978	Hooge Platen, Westerschelde, door de Staat in beheer gegeven aan Het Zeeuwse Landschap	860 ha
1981	Natuurmonumenten en Het Groninger Landschap kopen de Dollard	4200 ha
	Groot deel Waddenzee onder Natuurbeschermingswet	110000 ha
1990	Oosterschelde onder de Natuurbeschermingswet	22240 ha
1993	Rest van de Waddenzee onder de Natuurbeschermingswet	150000 ha